

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 11 • sayı / issue: 22 • aralık / december 2024 • 635-656

ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.1600738

EFDALÜDDÎN KÂŞÂNÎ'NİN SİYASET TEORİSİNDE İDEAL DEVLET ADAMI

The Ideal Statesman in Afdal al-Din Kāshānī's Political Theory

Veysi ABDULAZİZ

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Bitlis, Türkiye

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Bitlis, Türkiye

✉ veysiabdulaziz@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-6136-1411>

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20.08.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 29.11.2024

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2024

” **Atıf / Cite as:** Abdulaziz, Veysi. “Efdalüddîn Kâşânî'nin Siyaset Teorisinde İdeal Devlet Adanı”.

Mütefekkir 11/22 (2024), 635-656. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1600738>

 Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This article is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

EFDALÜDDİN KÂŞÂNÎ'NİN SİYASET TEORİSİNDE İDEAL DEVLET ADAMI

Öz

Bu çalışmada, felsefi alanda özgün düşünceleri olan Efdalüddin Kâşânî'nin siyaset düşüncesinde, ideal devlet yöneticisinde olması gereken özellikler incelenmiştir. Kâşânî devlet yöneticisi hakkındaki düşüncesini, yaşadığı dönemin devlet yöneticisine tavsiye amaçlı olarak kaleme almıştır. Savunduğu fikirlerde özgünlükler olmakla genel anlamda ideal devlet adamı teorileriyle benzerlik göstermektedir. Araştırma, çok yüksek bir mertebede görülen devlet başkanının yönetimde başarılı olabilmesi için önce nefsinin ıslah etmesi, ahlâkî kurallara riayet etmesi ve bilge olması gerektiği konusu çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çalışma, İslâm felsefesinde bilinen filozoflar dışında isimleri öne çıkmamış filozofların da olduğunu ve bu filozofların özgün düşünceler geliştirdiklerini gösterme anlamında önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı, daha önce düşüncelerine pek değinilmemiş bir filozofun özgün siyasî görüşlerini inceleyerek literatüre mütevazı bir katkı sağlamaktır. Çalışma filozofun siyasî ve ahlâkî eserleri bağlamında ele alınmıştır. Çalışmada konuyla ilgili diğer filozof ve düşünürlerin görüşlerine başvurulmuş, nitel araştırma teknikleri kapsamında doküman analizi uygulamasından faydalanılmıştır. Çalışmada; devlet yöneticisinin, zayıf karakterde, beceriksiz, cahil ve ahlâkî erdemlerden yoksun olmaması gerektiği ulaşılan bulgular arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Siyaset Felsefesi, Siyasetnâme, İdeal Devlet Adamı, Efdalüddin Kâşânî.

The Ideal Statesman in Afdal al-Din Kâshânî's Political Theory

Abstract

This study analyzes the characteristics of the ideal state administrator according to the political thought of Afdal al-Din Kâshânî, a philosopher with original ideas in the field of philosophy. Kâshânî articulated his ideas on the state administrator as a recommendation to the state administrator of his time. Although there are some original aspects of his ideas, they resemble the theories of the ideal statesman in general. The research focuses on the premise that for a head of state, esteemed at the highest rank; to succeed in governance, they must first discipline their own selves, adhere to moral principles, and embody wisdom. The study highlights the contributions of lesser known Muslim philosophers who have produced unique ideas. Its main goal is to contribute to literature by analyzing the political views of a philosopher who has been largely overlooked in the past. The study involves examining the philosopher's political and ethical works, consulting the views of other philosophers and thinkers, and employes document analysis as a qualitative research technique. One of the study's key findings is that a state ruler should possess strong character, competence, knowledge, and moral virtues to effectively govern.

Keywords: Islamic Philosophy, Political Philosophy, Politics, Ideal Statesman, Afdal al-Din Kâshânî.

GİRİŞ

İnsanların topluluk olarak yaşadıkları ilk dönemlerden itibaren, siyaset düşüncesinin var olduğu söylenebilir. İnsanlık tarihi boyunca toplumlarda var olduğu düşünülen siyaset, devlet ve devlet yöneticiliği kavramlarıyla birlikte öne çıkmıştır. Siyaset felsefesi kapsamında ortaya atılan düşünceler genel olarak Antik Yunan düşüncesine dayandırılmış olsa da Doğu dünyasında mevcut olan Hint-İran düşüncelerinde de siyaset kavramının sistemli

olarak kullanıldığı bilinmektedir. Fakat Doğu düşüncesinde mevcut olan siyaset düşüncesi, Antik Yunan düşüncesinin ürettiği kısmen ütöpik teorilerin ortaya atıldığı siyaset felsefesinden biraz farklılık arz etmektedir. Zira Doğu dünyasının siyaset düşüncesini yansıtan siyasetnâme/nasihâtname türü eserler, devlet yöneticilerine ve devletin farklı organlarında yer alan devlet adamlarına, siyasî ahlâkî ön plana çıkararak nasihatler şeklinde pratik hayata dönük, gerçek hayatta da uygulanabilirliği olan tavsiye amaçlı fikirler içermektedir.¹ İslâm siyaset felsefesi kapsamında yer alan siyasetnâme/nasihâtname türü eserlerde, İslâm düşünür ve filozofları, dönemlerindeki devlet yöneticilerinde veya devlet organlarında tespit ettikleri aksaklıkları gözlemleyerek ilgili alanda düşünceler ortaya koymuşlardır. Bu düşüncelerinde, yaşadıkları toplumdan kazandıkları tecrübelerin yanı sıra kadim medeniyetlerden devraldıkları birikimleri de kullanmışlardır.

İslâm siyaset düşüncesinde kendine geniş bir yer bulan, devlet yönetimi ile ilgili konuları içeren siyasetnâme kültürü, çoğunlukla İran siyaset düşüncesinden etkilenmiştir. Zamanının anlayış ve inancına göre, ideal devlet yöneticisinin ahlâkî olarak nasıl davranılması gerektiğini öne çıkaran bu gelenek, genelde idarenin başındaki yöneticilere uyarı, tavsiye ve nasihat amaçlı olarak kaleme alınmıştır. Ancak siyasetnâmeler siyaset düşüncesinin tek kaynağı değildir. Zira fıkıh, tasavvuf ve ahlâkî metinlerde de siyasetle ilgili düşünceler mevcuttur.² İslâm siyaset düşüncesinde, en az Antik Yunan düşüncesinden tevarüs edilen siyaset felsefesi kadar kendine yer bulan ve siyaset felsefesinden de önemli ölçüde faydalanan siyasetnâme geleneğinin temel kaynaklar arasında olduğu söylenebilir. Bu gelenekten etkilenen Müslüman düşünürler birçok eserler telif etmişlerdir. İslâm siyaset düşüncesini etkileyerek varlığını hissettiren Hint-İran kaynaklı siyasetnâme/nasihâtname geleneği, İbn Mukaffa'nın (ö. 770) Hintli filozof Beydaba'nın *Pançatantra* olarak bilinen ve İslâm dünyasına Kelile ve Dimne ismiyle tercüme edilen fabl türü eseri, Câhız'ın (ö. 869) *Kitabu't-Tâc fi Ahlâki'l-Mülûk'u*, Keykâvus'un (ö. 1082) *Kabusnâme'si*, Mâverdî'nin (ö. 1058) *Ahkâmu's-Sultaniye'si*, Yusuf Has Hacib'in (ö. 1077) *Kutadgu Bilig'i* ve Nizâmü'l-Mülk'ün (ö. 1092) *Siyasetnâme'si*, Gazzalî'nin (ö. 1111) *Nasîhatu'l-Mülûk'u*, bu türdeki önemli eserler arasında zikredilebilir.³

Efdalüddîn Kâşânî'nin (ö. 1268-69 [?]) siyaset düşüncesini ele alan bu çalışmada siyaset düşüncesinde ideal devlet yöneticisinde olması gereken

¹ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Siyasetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/304-306.

² Kadir Canatan, *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014), 6-7; Mahmut Arslan, "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler", *İstanbul University Journal of Sociology* 3/1 (2012), 231-262.

³ İskender Pala, "Nasihâtname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 2/409-410.

özellikler incelenmiştir. Filozof, İslâm siyaset düşüncesinde yöneticilere tavsiye nitelikli, genel anlamda yönetimde olması gereken fiillerin ele alındığı mevcut siyasetnâme/nasihatnâme türlerinden⁴ biri olan *Sâz ü Pîrâye-i Şâhân-ı Pür-mâye* adlı risalesinde siyasetnâme/nasihatnâme geleneğini devam ettirmiş ve devlet yöneticilerine siyaset ahlâkî çerçevesinde tavsiye nitelikli görüşleri ele almıştır. Çalışma iki başlık ve bir alt başlık tasarlanarak oluşturulmuştur. Birinci başlıkta, hakkında detaylı bilgi bulunmayan Kâşânî'nin, hayatı felsefesi ve eserleri ulaşılabilen kısıtlı materyallerden yararlanarak kısaca incelenmiştir. İkinci başlıkta, Kâşânî'nin ideal devlet adamı düşüncesi ele alınmış, devleti yöneten güç olarak padişahlık kurumu sorgulanmış, filozofun bu makamı nasıl anlamlandırdığı ve konumlandığı incelenmiştir. İkinci başlığın alt başlığında hükümdarlarda bulunması gereken özellikler filozofun bakış açısıyla ahlâk felsefesi çerçevesinde incelenmiş, bir yöneticide bulunması gereken bilgelik ve ahlâkî erdemler öne çıkarılmıştır. Filozofun yaşadığı dönemde genel olarak devlet yöneticisi padişah lakabıyla anıldığı için onun da bu kavramı kullandığı görülmektedir. Çalışmada, padişah unvanı ile birlikte bazen hükümdar, devlet başkanı, devlet yöneticisi gibi unvanlar da kullanılacaktır.

1. EFDALÜDDİN KÂŞÂNÎ'NİN HAYATI, FELSEFESİ VE ESERLERİ

Efdalüddîn Muhammed b. Hasen b. Muhammed Merakî-i Kâşânî'nin (ö. 1268-69 [?]) kesin olmamakla beraber 1186 veya 1196 yıllarında İran'ın Kâşân iline yakın mesafede bulunan Merak'ta doğduğu rivayet edilmiştir.⁵ Eserlerinde kendisi hakkında herhangi bir bilgi mevcut olmadığı gibi talebeleri veya çevresi aracılığıyla da çok fazla bilgi aktarılmamıştır.⁶ Kâşânî "Baba Efdal" lakabıyla tanınmaktadır.⁷ Filozofun "Baba" lakabıyla anıldığına bakılırsa filozofun yaşadığı dönemlerde bu ismin genelde sufi olanlara verildiği göz önünde bulundurulduğunda onun filozof kimliğinin yanında sufi kimliğinin de olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁸ Kâşânî'nin, Nasîrüddîn-i Tûsî ile (ö. 1274) iletişim içinde olduğu veya ikisinin akraba olduğu gibi iddialar bulunsa da bu konu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁹

⁴ Ahmet Altungök, "Sâsânî Kültür ve Medeniyetinin İslâm Kültür ve Medeniyetine Etkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29/2 (2014), 445-487.

⁵ H. Ahmet Sevgi, "Efdalüddîn Kâşânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/453-455.

⁶ Murteza Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", *Neşriye-i Kitab-i Mahi Din* 45-46 (1380), 96-107.

⁷ Sevgi, "Efdalüddîn Kâşânî", 10/453-455.

⁸ William C. Chittick, *The Heart Of Islamic Philosophy, The Quest For Self-Knowledge in the Teachings Of Afdal Al-Dîn Kâshhânî* (New York: Oxford University Press, 2001), 3; Süleyman Uludağ, "Baba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 4/365-366; Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107; Said Nefîsî, *Rubaiyatı Baba Efdal Kâşânî* (Tahran: Çaphaney-i Ferdin ve Birader, 1311), 4.

⁹ Chittick, *The Heart Of Islamic Philosophy, The Quest For Self-Knowledge in the Teachings Of Afdal Al-Dîn Kâshhânî*, 4; Sevgi, "Efdalüddîn Kâşânî", 10/453-455; Ahmed Nikuhemmed, "Efdalüddîn Kâşânî", *Neşriye-i Vahid* 236 (1357), 53-56; Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107; Seyyid Hüseyin

Kâşânî'nin, İsmailî mezhebinden olduğu gibi rivayetler mevcuttur, ancak bu rivayetler teyide muhtaç gibi görünmektedir. Zira eserlerinde de bu mezhebi çağrıştıracak bir iz bulunmamaktadır.¹⁰ Fakat aynı zamanda bir şair de olan filozofun şiirlerinde Hz. Ali sevgisi belirgin olduğu için İmamîye mezhebine yakın olduğu iddia edilmiştir.¹¹ Bu iddianın yanı sıra sünnî olduğuna dair iddialar da mevcuttur. Bu rivayetlere bakıldığında konu hakkında akademik bir görüş birliği olmadığı görülmektedir.¹² Bu kısıtlı bilgilerin yanı sıra filozofun, Kaşan ilinin valisi olan ve hayatı hakkında bir bilgiye rastlamadığımız Cemaluddin Ayaz (ö. [?]) tarafından sihir ve büyü yaptığı ithamıyla bir müddet hapse atıldığı da filozof hakkında ulaşılabilen bilgiler arasındadır.¹³

Felsefî düşünceleri kadar rubaîleri ile de tanınan Kâşânî'nin,¹⁴ tasavvufî ve felsefî yönü öne çıkmaktadır. Felsefî düşüncelerinde Platon'dan (MÖ 427-347), Aristoteles'ten (MÖ. 384-322) İbn Sînâ'dan (ö. 1037) ve Sühreverdî el-Maktul'dan (ö. 1191) etkilenmiş¹⁵ hem İshrâkîliğin etkilendiği irfanî/mistik hikmetin hem de Meşşâî/burhanî ekolün görüşlerini takip etmiştir.¹⁶ Mantık düşüncelerinde Meşşâî olduğu görülen filozof, Antik Yunan düşüncesinin Yeni Platoncu mistik görüşlerinden Hermetizmden ve batınî düşüncelerden etkilenmiştir.¹⁷ Eserlerinde fizik, metafizik, tıp, matematik, astronomi, musiki, ahlâk ve siyaset ahlâkı ile ilgili düşünceler mevcuttur.¹⁸ Kâşânî düşüncelerinde, genel olarak ahlâkî esasları felsefî ve tasavvufî bir

Nasr, "İslâm Felsefesi Geleneğinde Farsça Felsefî Çalışmaların Önemi", çev. Mehmet Vural, *Journal of Islamic Research* 23/2 (2012), 73-78.

¹⁰ İhsan Kudretü'l-İlahî - Mehdi Ferhenakî, "Tenazuri Âlem-i Sağır ve Âlem-i Kebir Ez Nigâh-i Hâkim Efdalüddîn Kâşânî", *Neşriye-i Endişeyi Dinî* 40 (1390), 29-50; William Chittick, "Şınağtnâme-i Baba Efdaluddin Kâşânî", çev. Murteza Karayî, *Neşriye-i Kitab-i Mahi Din* 36 (1379), 57-62.

¹¹ Kerem Ali Kadmiyarî, "Endişehayi Hakimî, İrfanî ve Ahlakî Der Rubaiyati Efdalüddîn Muhammed Kâşânî", *Neşriye-i Kaşan Şinasi* 10 (1392), 24-55; Chittick, "Şınağtnâme-i Baba Efdaluddin Kâşânî", 57-62.

¹² Chittick, *The Heart Of Islamic Philosophy, The Quest For Self-Knowledge in the Teachings Of Afdal Al-Dîn Kâshhânî*, 4; Seyid Hadi Musevî, "Ehemmiyeti Câvidânnâme-i Efdalüddîn Kâşânî ve Tesiri An Ber İksiru'l-Arifin Sadru'l-Müteellihin Şirazî", *Neşriye-i Peşuheşhayi Felsefî Kelâmî* 41 (1388), 149-166.

¹³ Pirtu Beyzayî, "Hapsiyeye-i Hâkim Efdalüddîn Kâşânî (Baba Efdal)", *Neşriye-i Yeğma* 43 (1330), 414-417; Nikuhemmed, "Efdalüddîn Kâşânî", 53-56; Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107; Chittick, "Şınağtnâme-i Baba Efdaluddin Kâşânî", 57-62.

¹⁴ Kadmiyarî, "Endişehayi Hakimî, İrfanî ve Ahlakî Der Rubaiyati Efdalüddîn Muhammed Kâşânî", 24-55.

¹⁵ Meryem Esedyan - İlyas Nurayî, "Berresi Arae Efdalüddîn Kâşânî Derbare-i 'Nur ve Zulmet' ve Mukayese-i An Ba Didgahî Meğani Şeyhi İshrâk Sühreverdî ve Aynu'l-Kudat Hemedânî", *Neşriye-i Kaşan Şinasi* 22 (1398), 3-32.

¹⁶ Chittick, *The Heart Of Islamic Philosophy, The Quest For Self-Knowledge in the Teachings Of Afdal Al-Dîn Kâshhânî*, 11; Musevî, "Ehemmiyeti Câvidânnâme-i Efdalüddîn Kâşânî ve Tesiri An Ber İksiru'l-Arifin Sadru'l-Müteellihin Şirazî", 149-166.

¹⁷ Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107; Hüseyin Gândekabadî, "Hodşinasi Be Menzilei Makulehayi Hermonetikî Der Endişehayi Baba Efdal Kâşânî", *Neşriye-i Kaşan Şinasi* 14 (1394), 3-21.

¹⁸ Chittick, *The Quest For Self-Knowledge in the Teachings Of Afdal Al-Dîn Kâshhânî*, 10.

çerçevede ele almıştır. Erdemli bir yaşantıyı tavsiye eden filozofa göre hayatın esası, nefsin arındırılması ve insanın kendisini bilmesidir (ma'rifet-i nefis).¹⁹

Kâşânî'nin, başta Arapça olarak kaleme aldığı sonraları Farsça'ya tercüme ettiği risalelerden oluşan felsefî, tasavvufî ve edebî eserleri Mucteba Minoyî ve Yahyâ Mehdevî tarafından tashih ve tahkik edilerek *Muşannefât-ı Efdalüddîn Muḥammed Meraķî-i Kâşânî* adıyla Farsça olarak yayımlanmıştır.²⁰ Ülkemizde Efdalüddîn Muḥammed Meraķî-i Kâşânî hakkında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinde bir madde²¹, nefis hakkındaki düşünceleri de akademik bir makale olarak yayımlanmıştır.²² Filozofun hakkındaki düşünceleri *Muşannefât* içinde neşredilen kitapları şunlardır: *Medâricü'l-Kemâl*: İlk başta Arapça olarak telif edilen bu risale, daha sonra Kâşânî'nin arkadaşlarının veya talebelerinin isteği üzerine kendisi tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Nefsin derecelerini ve ahlâk konularını ele alan diğer bir adı da "Geşayişname" olan risale, sekiz maddede ele alınmış, her bir madde "Geşayiş-i Der" şeklinde isimlendirilmiştir.²³ *Râh-i Encâm-nâme*: Filozof bu risalede, ontoloji ve epistemoloji ile ilgili konuları "Üç Söz" (Se Gofar) başlıklarıyla ele almıştır. Birinci söz, nefis hakkındadır. İkinci söz, bilginin mahiyetini sorgular. Üçüncü sözde, bilginin faydaları, insanın kendi nefsinin bilmesi, nefsin kemâli, varlık ve ölümsüzlük gibi konular incelenmiştir.²⁴ *Sâz ü Pîrâye-i Şâhân-ı Pür-mâye*: Kâşânî'nin siyaset felsefesini ele aldığı bu risalede sadece kâmil hükümdarların vasıfları anlatılmamakta aynı zamanda kemâle ermiş nesften ve diğer mahlûkattan üstün bir şekilde yaratılmış insanın özelliklerinden de bahsedilmektedir.²⁵ Hükümdarların görevleri ve kendilerinde bulunması gereken güzel ahlâkî vasıflar gibi konular, siyaset

¹⁹ Chittick, *The Heart Of Islamic Philosophy, The Quest For Self-Knowledge in the Teachings Of Afdal Al-Dîn Kâshhânî*, 5; Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107; Seyid Mustafa Şehrayinî, "Caygahi Hodşinasî Der Felsefe-i Efdalüddîn Kâşânî (Baba Efdal)", *Neşriye-i Ğiredname-i Sadrâ* 67 (1391), 87-98; Mehdi Ali Pur, "Nefs Şinasi Der Nizamı Felsefî Efdalüddîn Kâşânî", *Neşriye-i Encümeni Mearifî İslâmî* 1 (1383), 43-73.

²⁰ Sevgi, "Efdalüddîn Kâşânî", 10/453-455; Nikuhemmed, "Efdalüddîn Kâşânî", 53-56; Chittick, *The Heart Of Islamic Philosophy, The Quest For Self-Knowledge in the Teachings Of Afdal Al-Dîn Kâshhânî*, 7; Kadmiyarî, "Endişehayi Hakimî, İrfanî ve Ahlakî Der Rubaiyatı Efdalüddîn Muhammed Kâşânî", 24-55.

²¹ Sevgi, "Efdalüddîn Kâşânî", 10/453-455.

²² bk. Veysi Abdulaziz, "Efdalüddîn Kâşânî'nin Nefs Teorisi", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2024), 533-555.

²³ Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107; Hüseyin Abbarikî - Seyid Arman, "Kitap Şinasiyi Baba Efdal Kâşânî", *Neşriye-i Mirasî Şihab* 78 (1393), 227-240; Tahire Kemâlzâde vd., "Berresiyi Tatbiki Nefs ve Medaric Heftgane-i Kemâl An Ez Didgahi Efdalüddîn Kâşânî ve Şihabeddin Sühreverdi", *Neşriye-i Kaşan Şinasi* 20 (1397), 27-44.

²⁴ Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107; Abbarikî - Arman, "Kitap Şinasiyi Baba Efdal Kâşânî", 227-240; Chittick, "Şinağtnâme-i Baba Efdaluddin Kâşânî", 57-62.

²⁵ Meryem Esedyan, "Mutalaai Tatbiki Endişehayi Siyasî Baba Efdal Kâşânî ve Şeyh Ebü'l-Hasen Amirî", *Neşriye-i Kaşan Şinasi* 7-8 (1388), 240-270; Ali Halikî, "Siyaseti Ahlakî Der Endişehayehi Efdaluddin Kâşânî", *Neşriye-i Ulumi Siyasî-Danışgahi Bakre'l-Ulum* 65 (1393), 117-153.

ahlâkî çerçevesinde ele alınmıştır.²⁶ *Risâle-i Tüffâha*: "Aristo'ya isnat edilen Liber de Pomo adlı apokrif eserin Arapçadan Farsçaya tercümesidir."²⁷ Elma risalesi anlamına gelir. Aristotelesin ölüm döşeginde talebeleriyle yaptığı diyaloglardan oluşmaktadır.²⁸ *Arznâme*: Kâşânî'nin, felsefesini kapsamlı olarak ele aldığı bu eser, dört "arz"dan meydana gelmiştir. Birinci arzda; fizik alanında incelenen cisim, mekân, hareket, zaman ve illet gibi konuları ele alır. İkinci arzda; varlığın yaratılışını ve vücuda gelmesini,²⁹ "cisimlerde hareketin başlangıcı (mebde)" konularını incelemiştir.³⁰ Üçüncü arz; "akıl, gerçek, misal, küllî ve cüz'î, ruhanî ve cismanî âlemler, bilgi türleri, cevher ve araz" hakkındaki konulardan meydana gelir.³¹ Dördüncü arz; bilgi ve bilgin olmak gibi epistemoloji konularını içerir.³² *Câvidânnâme*: Dört bölümden (bab) meydana gelen bu eser, âyet ve hadisleri de kullanarak insanın kendini (nefsini) tanıması konusunda uyarı ve hatırlatmaları içerir. Molla Sadrâ, *İksiru'l-Arifin* adlı eserinde *Câvidânnâme*'deki düşüncelerden etkilenmiştir.³³ Birinci bab: Şinağten-i Aksam-i Ulum;³⁴ mevcut âlemi tanıma ve bilgi çeşitleri hakkında kaleme alınmıştır.³⁵ Ayrıca bu babta, "Ahiretin üstünlüğü, âfak ve enfüs" gibi konular da ele alınmıştır.³⁶ İkinci bab; Şinağten-i Hod; filozof bu eserinde düşünce ekollerini, dinler ve mezhepler arasındaki ihtilafları incelemiştir. Üçüncü bab: Şinâhten-i Âgâz; varlığın başlangıcı ve aşamaları, zaman, mekân, insanın âlemdeki kökeni ve yeri hakkındaki konuları içermektedir. Dördüncü bab: Şinâhten-i Encâm; bu bölümde, cihan Âlem-i kebir (büyük âlem), insan ise âlem-i sagîr (küçük âlem) olarak tasavvur edilmiş³⁷ nefsin bedenle ilişkisi gibi konular incelenmiştir.³⁸ *Yenbû'u'l-Hayât*: Kâşânî'nin Arapçadan tercüme ettiği eserler arasındadır. Nefs hakkındaki konuları içerir.³⁹ "Hermes, Platon veya Aristoteles'e atfedi-

²⁶ Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107; Abbarikî - Arman, "Kitap Şinasiyi Baba Efdal Kâşânî", 227-240; Chittick, "Şinağtnâme-i Baba Efdaluddin Kâşânî", 57-62; Halikî, "Siyaseti Ahlakî Der Endişeyahayı Efdalüddîn Kâşânî", 117-153.

²⁷ Sevgî, "Efdalüddîn Kâşânî", 10/453-455.

²⁸ Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107.

²⁹ Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107.

³⁰ Sevgî, "Efdalüddîn Kâşânî", 10/453-455.

³¹ Sevgî, "Efdalüddîn Kâşânî", 10/453-455.

³² Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107.

³³ Musevî, "Ehemmiyeti Câvidânnâme-i Efdalüddîn Kâşânî ve Tesiri An Ber İksiru'l-Arifin Sadru'l-Müteellihin Şirazi", 149-166; Gandekabadî, "Hodşinasi Be Menzilei Makulehayi Hermonetikî Der Endişeyahayı Baba Efdal Kâşânî", 3-21; Chittick, "Şinağtnâme-i Baba Efdaluddin Kâşânî", 57-62.

³⁴ Ali Rıza Kirmanî, "Hakikatı İlm ve Revabıtı Zihn ve Ayn Ba Te'kit Ber Musennefâti Efdalüddîn Kâşânî ve Risaleti Ma'rifetü'n-Nefs Muhammed Hasan İlahî", *Nesriye-i Zihn* 75 (1397), 155-172.

³⁵ Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107.

³⁶ Sevgî, "Efdalüddîn Kâşânî", 10/453-455.

³⁷ Kudretu'l-İlahî - Ferhenakî, "Tenazuri Âlem-i Sagîr ve Âlem-i Kebir Ez Nigâh-i Hâkim Efdalüddîn Kâşânî", 29-50.

³⁸ Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107; Kudretu'l-İlahî - Ferhenakî, "Tenazuri Âlem-i Sagîr ve Âlem-i Kebir Ez Nigâh-i Hâkim Efdalüddîn Kâşânî", 29-50.

³⁹ Karayî, "Baba Efdal Kâşânî", 96-107.

len bu eser, Mu‘âtebetü’n-nefs veya Zecrû’n-nefs, Yenbû’u’l-Hikme, Mua-zaletun-Nefs isimleriyle de tanınmıştır.⁴⁰ *Risâle-i Nefs-i Aristotâlis*: Bu eser Arapçadan Farsçaya tercüme edilmiş bir eserdir. Ayrıca İshak b. Huneyn tarafından Arapçaya tercüme edildiği de rivayet edilmiştir. Bu eserin, Arsi-toteles’in *De Anima* adlı eserinin doğrudan tercümesi değil Yunanca veya Süryanice *De Anima*’nın şerhlerinden birinin tercümesi olması muhtemeldir.⁴¹ *Muhtaşarî der Hâl-i Nefs*: Arapçadan tercüme edilen bu risale İbn Sînâ’ya atfedilmektedir. Eserde; nefsin sıfatı, tecerrüdü, basit olması, ölüm-süzlüğü ve kuvveleri ele alınmıştır.⁴² *Risâle der İlm’un-Nuḡ*: Diğer bir adı da el-Minhâcü’l-Mübîn olan eser, filozof tarafından Arapçadan Farsçaya tercüme edilmiştir. Arznâme adlı eserden sonra filozofun en önemli eseridir.⁴³ “Mantığa dair bu eserin Aristo veya İbn Sînâ’ya ait olduğu ileri sürülmüşse de Arapça aslında İbn Sînâ’nın “kıyâsü’l-hul” tarifinin kabul edilmeyişi eserin Baba Efdal’e ait olduğunu göstermektedir.”⁴⁴ *Mebâdî-i Mevcûdât-ı Nefsânî*: Soyut varlıkların mahiyetini içermektedir.⁴⁵ *Eymenî ez Buṭlân-ı Nefs der Penâh-ı Hîred*: Filozof bu risalede ilim öğrenmenin önemini ve ilimlerin en üstününün kendini tanıma olduğunu ve bundan hareketle nefsi eğitme-nin ehemmiyeti üzerinde durmaktadır.⁴⁶ *Takrirat ve Fusulu’l Maktea*: Bu eserde, otuz altı kısa bölümde metafizik, akıl, musikî, ahlâk, mead ve münacat gibi konular ele alınmıştır.⁴⁷ *Mekatip ve Cevabı Es’ile*: Filozofun arkadaş-larının veya talebelerinin sorduğu genellikle metafizik, ahlâk ve din ile ilgili sorulara verdiği cevapların tasnif edildiği bir eserdir.⁴⁸ *İş’ar*: Kâşânî’nin kaleme aldığı rubaîlerden meydana gelir.⁴⁹ Rubaîlerinde genelde hikemî, ahlâkî ve irfanî konuları ele almıştır.⁵⁰ Filozofun zikrettiğimiz bu eserlerden başka İbn Sînâ’nın *Hayy b. Yaḡzân* adlı eserinin tercüme ve şerhi de mevcuttur.⁵¹

2. EFDALÜDDİN KÂŞÂNÎ’NİN İDEAL DEVLET ADAMI DÜŞÜNCESİ

Kâşânî’nin, siyaset düşüncesini ele aldığı *Sâz ü Pîrâye-i Şâhân-ı Pür-mâye* (Zengin köklü, asil, güçlü hükümdarların işleri ve süsleri, güzel davranışları) adlı küçük hacimli risalesi *Muşannefât*’ın 82-110 sayfalarında yer

⁴⁰ Sevgi, “Efdalüddîn Kâşânî”, 10/453-455; Karayî, “Baba Efdal Kâşânî”, 96-107.

⁴¹ Karayî, “Baba Efdal Kâşânî”, 96-107.

⁴² Karayî, “Baba Efdal Kâşânî”, 96-107.

⁴³ Karayî, “Baba Efdal Kâşânî”, 96-107.

⁴⁴ Sevgi, “Efdalüddîn Kâşânî”, 10/453-455.

⁴⁵ Sevgi, “Efdalüddîn Kâşânî”, 10/453-455.

⁴⁶ Karayî, “Baba Efdal Kâşânî”, 96-107.

⁴⁷ Karayî, “Baba Efdal Kâşânî”, 96-107.

⁴⁸ Karayî, “Baba Efdal Kâşânî”, 96-107.

⁴⁹ Sevgi, “Efdalüddîn Kâşânî”, 10/453-455.

⁵⁰ Kadmiyarî, “Endişehayi Hakimî, İrfanî ve Ahlâkî Der Rubaiyati Efdalüddîn Muhammed Kâşânî”, 24-55.

⁵¹ Karayî, “Baba Efdal Kâşânî”, 96-107.

almaktadır. Filozof bu risalesinde ahlâkî temelleri ölçü almakla birlikte yöneticinin bilge (hiredmend) olması gerektiğini ön plana çıkarmıştır. Devlet yönetiminde gerekli olan ahlâkın ve yöneticinin bilge olması gerektiği, filozofun temel düşüncelerinin başında geldiği görülmektedir.

Filozof siyaset kavramını ele alırken, nazarî aklın ve amelî aklın işlevlerini incelemekle işe başlar ve siyaset kavramının amelî aklın kapsamında incelendiğini ifade eder. Kâşânî'ye göre nefsi natika, nazarî ve amelî akla sahiptir. Nazarî akıl, tasavvur ve tasdikleri, fizik, metafizik ve matematik gibi ilimleri idrak eder. İlahî hikmetle insan idrakini kemâle ulaştırır. Amelî akıl ise insanın, maişetini ve yaşamını düzenleyen, devam ettiren, meslekleri icra ettiren ve ona farklı olaylarla tecrübe kazandırıp tedbir aldırın akıl türüdür. Ahlâk, ev yönetimi ve siyaset ilmi bu akıl kapsamında icra edilir. Filozofa göre, amelî akıl kapsamındaki siyaset ilmi de devlet ve devlet yönetimi, toplum içinde yaşama, toplumun içinde bulunduğu düzen veya karışıklık, halk tabakaları, şeriat ve hukuk kuralları, mevcut kültür gibi konular çerçevesinde şekillenir.⁵²

Klasik siyaset düşüncelerinde olduğu gibi Kâşânî'nin siyaset düşüncesinde de insanlar sosyal varlık olduğu için toplu halde yaşamaya ve hayatın idamesi için yardımlaşmaya muhtaçtır. Zira bir insanın tüm meslekleri bilip icra etmesi düşünülemez. Kendisinin yapamadığı veya gücünü, becerisini aşan meslekler ve meziyetler için başka insanlara muhtaçtır.⁵³ Bu yardımlaşma sonucunda insanlar ihtiyaçlarını giderebilir ve varlığını devam ettirebilir. Toplu halde yaşamamanın bir nedeni de budur.⁵⁴ Devletin unsurları olan bireyler veya küçük gruplar bir nevi insan bedenindeki uzuvlara benzer, tek başına iken pek bir varlık gösteremeyen uzuvlar diğer uzuvların yardımıyla kudretli hale gelirler.⁵⁵ Platon'a baktığımızda onun siyaset düşüncesinde de benzer ifadelerin olduğu görülmektedir. Platon'a göre, insan ihtiyacı için başka insanlara muhtaçtır. İhtiyaç döngüsü insanları bir araya toplar ve yardımlaşmayı gerektirir.⁵⁶ Bir arada yaşayan insanların belirli kurallara göre yaşaması gereklidir. Bu gereklilik, çoğunluğun kanun ve kuralların ortak yararı üzerinde anlaştığı bir halk unsuru olan devlet kurumunun varlığını lüzumlu kılmaktadır.⁵⁷ Bu bağlamda, felsefî antropoloji teorilerinde devlet, insanın varlık şartları arasında yer almaktadır.⁵⁸ Aristote-

⁵² Efdalüddin Merakî Kâşânî, "Medâricü'l-Kemâl", *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)* (Tahran: Çaphaney-î Nubehar, 1366), 23.

⁵³ Efdalüddin Merakî Kâşânî, "Risâle der İlm'un-Nutk", *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)* (Tahran: Çaphaney-î Nubehar, 1366), 502-503.

⁵⁴ Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fazıla*, çev. Ahmet Arslan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 69.

⁵⁵ Kınalızâde, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, ed. Füsün Dikmen (Ankara: Tutku Yayınevi, 2013), 202.

⁵⁶ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 54-55.

⁵⁷ Cicero, *Devlet Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: İthaki Yayınları, 2014), 137.

⁵⁸ Mehmed Niyazi, *İslâm Devlet Felsefesi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 21.

les'in de felsefesinde öne sürdüğü "insanın doğası itibariyle medenî olduğu"⁵⁹ tezinin aynı anlamı ifade ettiği söylenebilir. Mevcut âlemde en üstün tür olan insan, türünün devamlılığını sağlamada, diğer türlerden olan bitki ve hayvanlara ihtiyaç duyduğu gibi kendi türünün yardımına da muhtaçtır.⁶⁰ İnsanın hayatın idamesi için ihtiyaç içinde olması sadece maişet için değil, can güvenliği, eğitim, hukuk ve adalet için de gereklidir. Bunları sağlayan ise organize bir güç olan devlet ve devleti idare eden yöneticidir.⁶¹ Bu bağlamda devlet başkanı, halkının din ve dünya işlerinin düzenli, adaletli yürütülmesinin garantörü olmak zorundadır. Liyakatli bir yöneticinin en önemli gayesi; ülkesini ve tebaasını en güzel şekilde idare etmek, ihtilafları gidermek, mazlumları zalimlerden korumaktır.⁶² Zira devlet yöneticisi liyakatsiz, cahil, düşüncesiz, kötü huylu ise tebaasını sefalet, yoksulluğa ve buna bağlı olarak da cahillığe sürükler. Halk arasında adaletsizlikten kaynaklı, kin ve nefret meydana gelir, huzur ve ahlâk bozulur.⁶³

Kâşânî siyaset düşüncesinde diğer siyaset düşünürleri gibi genel bir siyaset düşüncesi ortaya koymamıştır. O, sadece devlet yöneticisinde olması gereken ahlâkî davranışlara odaklanmıştır. Bu bağlamda devlet yöneticisi olarak ele aldığı "padişah" kavramına çok büyük ve geniş anlamlar yüklediği görülmektedir. Filozofa göre, padişah kelimesi kadim dönemlerde de kullanılmıştır. O'na göre padişah; "Tanrı, sahip olan, yapan, kalıcı, yakıcı ve delici ateşin sahibi" gibi anlamları içerir. Ayrıca büyük bir güce sahip olan padişah, "yok olan şeylerden geriye kalan ve şeylere yakın olmakla birlikte uzak olan", "var olan ve varlığında noksanlık olmayan" anlamlarına da gelmektedir. Filozofa göre; padişahlık makamı, padişahlığın anlamı ve sahip olduğu sıfatları mevcudat içinde alenî hissedilir. Padişah, latif şeylere latiftir, katı şeylere karşı katı, sıcaklığa karşı sıcak, başlara karşı baş, mükemmelliğe karşı mükemmel, hareketli şeylerle hareketlidir. Varlığın ve yokluğun felaketleri karşısında afete uğramayandır.⁶⁴ Kâşânî'nin, ideal yöneticiyi konumlandığı mertebenin diğer siyaset düşüncelerinde olmadığı söylenebilir. Bu konuda küçük bir karşılaştırma yaptığımızda örneğin, Fârâbî'nin (ö. 950) filozof peygamber teorisinde⁶⁵ devlet yöneticisinin bilge ve masun olmasıyla birlikte bir Tanrı seviyesinde görüldüğü söylenemez. Bir siya-

⁵⁹ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2016), 12.

⁶⁰ Celâleddin Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: FCR Yayınları, 2019), 177.

⁶¹ Nasiruddin Tusi, *Ahlâk-ı Nâsırî*, ed. Tahir Özakkaş vd., çev. Anar Gafarov - Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 237-240.

⁶² İmâmu'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Cüveynî, *el-Gıyasi İslâm'da Başkanlık Sistemi*, çev. Abdullah Ünal (İstanbul: Mevsimler Kitap Yayınları, 2016), 35.

⁶³ Cemaleddin Afganî - Muhammed Abduh, *Urvetu'l-Vuska*, çev. İbrahim Aydın (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1987), 219.

⁶⁴ Efdalüddin Merakî Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)* (Tahran: Çaphaney-i Nubehar, 1366), 86.

⁶⁵ Fârâbî, *Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdât*, çev. Mehmet S. Aydın vd. (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2012), 20; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fazıla*, 74-77.

setnâme türü olan Nizamü'l-Mülk'ün, (ö. 1092) siyasetnamesine de baktığımızda devlet yöneticisine yüklediği anlam, halkının ihtiyaçlarını yerine getiren, insanüstü güçleri olmayan bir profil olarak tasavvur edilmiştir.⁶⁶ Sadî-i Şirâzî ise (ö. 1292) Nasihatü'l-Müluk'unda yöneticiyi son derece mütevazı bir şekilde resmetmiştir.⁶⁷ Fakat Kâşânî'nin, devlet yöneticisine Tanrı sıfatı verecek kadar yücelttiği görülmektedir.

Filozof siyaset düşüncesinde, devlet yöneticisinin anlamını ve insanlar arasındaki yerini de sorgulamaktadır. Zira Kâşânî'nin siyaset tasavvuruna bakıldığında problem, devlet kurumundan ziyade, devlet yöneticisinin idarî fiillerinde olduğu görülmektedir. Dönemindeki kötü yöneticilere atfen yazılmış olduğu anlaşılan bu risale, ideal devlet yöneticisinin uyması gereken kuralları ve ahlâkî davranışları içermektedir.⁶⁸ Nitekim risalesinin sonlarına doğru, bu eseri dönemindeki kötü yöneticiler hakkında yazdığını, çünkü onların gerçek devlet başkanı sıfatını yitirdiğini, kendi akıllarının ve şehvetlerinin tutsağı olduğunu ve öfkelerine yenildiklerini dile getirir. Kâşânî, bu yöneticilerin bilgisiz ve cahil olduklarını, hırs ile şerli işler peşinde gaflete saplandıklarını iddia etmektedir.⁶⁹ Filozofa göre, zikredilen bu erdemsiz davranışlardan kurtulmanın yolu ise yöneticilerin şehvetlerine yenilmemeleri ve hırslarının esiri olmamaları, kızgınlık anında verilen kararların gaflet ve dolayısıyla zarar doğurabileceğinin bilincinde olmalarıdır.⁷⁰

Filozofun ideal devlet adamı düşüncelerinde, genel anlamda bilinen görüşleri savunmasının yanı sıra özellikle yöneticinin özellikleri hakkında özgün düşüncelerinin olduğu görülmektedir. Ona göre; padişahlık kurumu varlıktır, eksiklikleri tamamlayan ve böylece toplumu ayakta tutandır. Üstün bir mertebe olan padişahlığın kendisine yokluk arız olamaz, eğer arız olursa zaten böyle bir kurumdan söz edilemez. Filozofa göre, her şeyin bir zıttı olduğu halde bu kurumun bir zıttı olamaz. Örneğin; letafetin afeti veya zıttı kesafettir, kemâlin afeti/zıttı noksanlıktır, sıcaklığın afeti/zıttı soğukluktur, hareketin afeti/zıttı sükûndur. Filozofa göre, zikredilenlerin her biri bir cevherdir fakat diğerine muhaliftir. Ancak filozofun cevher olduğunu vurguladığı bu birbirine muhalif olgu ve olaylar varlık olarak düşünüldüğünde bir varlık diğer bir varlığa zıt olsa bile biri diğerinin varlık olgusunu yok edemez. Yalnızca biri, öteki tarafın bulunduğu hale bürünür. Geçtiği tarafın eksikliklerini tamamlar. Örneğin sıcaklık soğukluğa geçtiği zaman

⁶⁶ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 12.

⁶⁷ Sadî Şirâzî, *Nasihatü'l-Müluk*, çev. Nimet Yıldırım (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016), 77-79.

⁶⁸ William C. Chittick, "Knowledge is Light: Essays in Honor of Seyyed Hossein Nasr Afdal al Kashani's Philosopher-King", ed. Z Alain Moris, *Essays in Islamic Studies, Carleton University Library, VDX Number 7941536*, (1999), 127-168.

⁶⁹ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 108-109.

⁷⁰ Halıkî, "Siyaseti Ahlâkî Der Endişeyahayı Efdaluddîn Kâşânî", 117-153.

soğukluğu ısıtır, hareket sükûna geçtiğinde sakinliği hareketlendirir. Tam tersi olduğunda da aynı durum geçerlidir, karşı tarafın durumuna geçen, orayı olumlu veya olumsuz anlamda etkiler. Filozof bu örneklerden hareketle, devlet yöneticiliğinin bir olgu olarak varlık, yöneticisizliğin ise adem (yokluk) olduğunu vurgular. O'na göre devlet yönetimi, kurum olarak söz konusu olduğunda yukarıda zikredilen örneklere benzer bir durum ortaya çıkar. Zira yönetim kurumunun olması varlık, bu kurumun mevcut olmaması ademdir. Adem, varlığa muhalif olamaz. Varlık, adem tarafına geçtiği zaman oradaki eksiklikleri tamamlar ve yokluğu varlığa çevirir. Fakat tam tersinin vaki olduğu tasavvur edildiğinde adem, varlığı kendi tarafına çekip onu yok edemez.⁷¹

Kâşânî'nin ideal devlet başkanı tasavvurunda yönetici üstün özelliklere sahiptir. Filozof, insanın diğer canlılara nazaran aklî ve cismanî özelliklerinin üstün olduğunu savunur. Ancak ona göre bu özellikler her insanda aynı seviyede değildir. Devlet lideri gibi bazı insanların sahip olduğu özellikler diğerlerine göre daha gelişmiştir. Filozof, bu tezini temellendirmek ve devlet liderinin değerini öne çıkarmak için maden, bitki, hayvan, nakıs veya kemâl derecesine ulaşabilmiş insanlar üzerinden örnekler verir. Filozofa göre, her şey kemâliyyet noktasında birbirinden farklıdır. Örneğin ağaçlar otlardan, otlar madenlerden daha kâmil seviyede olduğu için üstün olduğu gibi nefsi natika hayvanî nefsten, hayvanî nefis de bitkisel nefsten daha değerlidir. Kâmil olmayan bir insan da hayvanlara nispeten daha değerlidir. Kâmil olan bir insanın mertebesi ise kâmil olmayan bir insana göre daha üst bir seviyededir. Yönetici bu kâmil insan sınıfının üstünde yer almaktadır. Siyaset ilmini bildiği ve ahlâkî kurallara riayet ettiği için özellikle edep ve adap gibi varlığı gerekli olan hasletlerin, tevazu, cesaret, bilgelik gibi güzel erdemlerin kendisinde, yönettiği halka göre daha fazla olması yöneticiyi maiyeti altındaki insanlara nispeten daha yetkin ve değerli kılmaktadır.⁷² Devlet yönetme makamındaki kişinin topluma göre dinî, ilmî, aklî, siyasî ve ahlâkî olarak kâmil olması gerekmektedir. Bir devlet yöneticiliği görevini üstlenen ve lider olmayı hak eden birisinin içinde bulunduğu toplumdan daha üst bir mertebede olması yönetme fiilinin gereğidir.⁷³

2.1. İdeal Devlet Adamında Bulunması Gereken Özellikler

Filozofun görüşlerinde, bir devlet yöneticisinde olması gereken özelliklerin, genel anlamda siyaset düşüncelerinde işlenen kuramlara benzer bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Filozofa göre, bir yöneticinin en önemli özelliği bilge olması ve ahlâkî kurallara riayet etmesidir. Devlet başkanının

⁷¹ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 87.

⁷² Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 85, 97; Halıkî, "Siyaseti Ahlâkî Der Endişeyahayi Efdaluddîn Kâşânî", 117-153.

⁷³ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 95-97.

bilge (filozof kral) olması gerektiği düşüncesinin Platon'a kadar giden kadim bir teori olduğu bilinmektedir. Kâşânî'nin de bu düşünceyi benimsediği görülmektedir. Filozofun bu düşüncesinde Platon'un filozof kral tezinden, Fârâbî'nin filozof peygamber düşüncesinden etkilenmiş olması muhtemeldir. Fakat yaşadığı dönemdeki kendisine göre kötü yönetimin etkisinin de bu düşüncesinin ortaya çıkmasına sebep olduğu söylenebilir. Genel olarak siyaset düşüncelerine bakıldığında Müslüman filozofların etkilendiği Antik Yunan düşüncesinde de İslâm siyaset düşüncesinde de bu teoriye önem verildiği görülmektedir. Platon'un filozof kral⁷⁴ düşüncesinin temelinde de Fârâbî'nin filozof peygamber⁷⁵ tezinin kökeninde de bu bilgelik düşüncesi mevcuttur. Bu bağlamda Aristoteles'in "bir devlet adamı için bilgelik zorunludur"⁷⁶ tezi de aynı düşünceler çerçevesinde şekillenmiştir. Bir siyasetnâme düşünürü olan Maverdî'nin de benzer düşünceleri savunduğu görülmektedir. Maverdî, devlet başkanının bilge olması gerektiğini vurguladığı siyasetnâme türü eserinde; sahip olunan makamın şerefini, yüceliğini basitleştiren kötü/çirkin hareketlerden kaçınılması gerektiği, süfli davranışların bırakılması ulvî ve yüce yolların tercih edilmesi ve üstün davranışların âdet haline getirilmesini tavsiye etmesi yöneticinin bilge olmasının gerekliliğini öne çıkarmaktadır.⁷⁷ Gazzalî'nin de benzer düşüncelerinin olduğu görülmektedir. O'na göre, bir devlet başkanı eşyanın hakikatini iyi kavrayabilmek için güzel ahlâklı, akıllı ve bilge olmalıdır.⁷⁸ Zira tam anlamıyla düzenli bir yönetimle iktidarda muktedir olmak akıl ve bilgelikle⁷⁹ halkın mutluluğu için yüksek gaye sahibi olmakla gerçekleşmektedir.⁸⁰ Aksi takdirde düzenli bir devletten ve devlet teşkilatından söz etmek zor görünmektedir. Düzenlen yoksun, başıboş bir yönetimin altındaki halkın sükûnet, barış ve huzur içinde yaşama ihtimali yoktur.⁸¹

Kâşânî siyaset düşüncesinde, genel anlamda devlet yöneticisinde bulunması gereken siyasî, ilmî ve aklî yeteneklerin ahlâkî erdemlerle yetkinliğe ve buna bağlı olarak başarıya ulaşabileceği görüşüne sahiptir. Bu bağlamda o, devlet yöneticisinde bulunması gereken özelliklerde bilgelığe, yetkinliğe ve siyasî ahlâka öncelik vermiştir. Ancak filozof, hükümdarda bulunması gereken özellikleri ele almadan önce yöneticinin devlet yönetme işini başarıyla yerine getirebilmesi için ona muhalefet edilmemesi gerekti-

⁷⁴ Platon, *Devlet*, 182.

⁷⁵ Fârâbî, *Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdî'ül-Mevcûdât*, 20.

⁷⁶ Aristoteles, *Politika*, 91.

⁷⁷ Mâverdî, *Mâverdî'ye göre, Siyaset Sanatı ve Nasihatü'l-Müluk Tercümesi*, çev. Mustafa Sarıbyık (İstanbul: Ark Yayınları, 2016), 159-160.

⁷⁸ Gazzalî, *Nasihâtü'l-Müluk*, çev. Osman Şekerci (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2016), 124.

⁷⁹ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 4-5.

⁸⁰ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, çev. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 426.

⁸¹ Harun Han Şirvanî, *İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare*, çev. Kemâl Kuşçu (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1965), 103.

ğini zira kâmil bir insan olan hükümdara muhalefet etmenin devlet işlerini sekteye uğratacağını savunmaktadır.⁸²

Filozofun yöneticide bulunması gereken özellikler arasında zikrettiği erdemlerin genelde hemen her siyaset düşüncesinde ele alındığı söylenebilir. Bu anlamda Kâşânî, bu geleneği devam ettirmiş eserinde de benzer düşüncelerle konuya değinmiştir.⁸³ Kâşânî, devlet yöneticisinde bulunması gereken özelliklerden birisinin yetkinlik olduğunu ifade eder. Filozofa göre yetkinlik, muhtaç olmamak anlamına gelir. Zira muhtaç olan biri nakıstır ve kâmil bir yönetici olamaz. Bundan dolayı yetkinlik, ihtiyaç sahibi olmayı ortadan kaldırır ve yöneticiyi sadece bedenî olarak değil aklî ve hissî olarak da kemâl derecesine ulaştırır. Filozofun bu noktada dikkat çektiği başka bir konu da yetkinliğe bilgelikle ve ahlâkî erdemlerle ulaşılabileceği hususudur.⁸⁴

Filozofun dikkat çektiği başka bir özellik ise yöneticinin hoşgörü ve hilm sahibi olmasıdır.⁸⁵ Hilm sahibi olmak sabırlı olmakla anlam kazanmaktadır. Bu erdem, nefse huzur verir, acelecilikten ve çabuk öfkelenmekten korur.⁸⁶ Zira ani öfke bazen haksız yere cezalandırmaya yol açabilmekte veya suçluya orantısız bir şekilde davranılma ihtimali ortaya çıkarabilmektedir.⁸⁷ Kâşânî, bu hasleti yetkinlik çerçevesi içinde değerlendirmektedir. Nitekim sabırsızlık eksiklikler ve yöneticiyi gazabının ve şehvetinin tutsağı haline getirir. Bu durum da alt tabakanın karşısında yenilginin belirtisi ve dolayısıyla yetkinliğin olmadığını göstergesidir.⁸⁸

Kâşânî'ye göre, yöneticide olması gereken diğer bir haslet de tevazudur. Tevazu kibrin zıttı olarak bilinmektedir. Filozofa göre kibir bir nevi cimriliktir. Devlet başkanı bir topluluk içinde en yüksek makam olan devlet başkanı sıfatına sahip olsa da yönetimi altındakilere karşı kibirli davranmaktan uzak durmalıdır. Zira mütevazı olması bilgeliğin belirtisidir, bilgelik ise hükümdarlığın dayandığı asıl kaynaktır ve yüceliktir. Kibir ise köksüzlükten kaynaklanmaktadır.⁸⁹ Ayrıca kibrin, bir nevi insanın kendisini aşırı

⁸² Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 99.

⁸³ bk. Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûm'id-din*, çev. Sıdkı Güllü (İstanbul: Huzur Yayınevi, 1998), 3/399; Muhammed b. Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, çev. Said Aykut (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 246-249; Mâverîdî, *Mâverîdî'ye göre, Siyaset Sanatı ve Nasihatü'l-Mülûk Tercümesi*, 87-88.

⁸⁴ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 99-100; Efdalüddin Merakî Kâşânî, "Takrirat ve Fusulu'l Maktea", *Musannefât-ı Efdalüddin Muhammed Merakî-i Kâşânî (İçinde)* (Tahran: Çaphaney-i Nubehar, 1366), 604.

⁸⁵ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 100-101.

⁸⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, çev. Abdulkadir Şener vd. (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013), 38.

⁸⁷ Sadi Şirazî, *Nasihatü'l-Mülûk*, çev. Nimet Yıldırım (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016), 91; Ebû Osman el-Câhız, *Saray Adabı Kitâbü't-Tâc fi Ahlâki'l-Mülûk*, çev. Ali Benli (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 40.

⁸⁸ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 100-101.

⁸⁹ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 101.

sevmesinden dolayı bencillikle birlikte ortaya çıktığı da söylenebilir. Böyle bir ruh hali yöneticinin bilgeliğe uzak olduğunun göstergesidir.⁹⁰

Filozofun öne çıkardığı bir özellik de devlet başkanının cesur (şecaatli) olması korkak olmamasıdır. Filozofa göre korkaklık, galip gelmekle, başarılı olmakla zıttır. Şecaatin zıttı olan korkaklık yenilgilere ve başarısızlığa sebep olmaktadır.⁹¹ Cesaret ve gözü peklik ise tehlikeli ve korkulu zamanlarda öz güven oluşturduğu için karşılaşılan olumsuz durumlarda dayanıklılık meydana getirmektedir.⁹² Korku, maddî ve manevî olarak iki çeşittir. Birincisi; bir şeyin cisimsel dış görünüşünden korkmaktır. Bu tür bir korku, yaşam kalitesini düşürür, başarıları eksiltir veya ortadan kaldırır. İkincisi; manevî korkudur ki bu durum genellikle vehimden kaynaklıdır. Bu korku türü, bilgeliği ve kemâl derecesini aşağı çekerek nakıslığa doğru sürükler. Bilgelik ve kemâl, beraberinde galip olmayı getirirken korku, cahilliğe ve başarısızlığa sebep olur.⁹³

Kâşânî, zikrettiği devlet yöneticilerinde olması gereken bu hasletlerin hepsinin temelini iyiliğe, akla ve ikisini kendisinde cem eden bilgeliğe dayandığını savunur. Filozofun düşüncelerinde genel anlamda akıl, akıl ve makulün ön plana çıktığı ve bilgeliğin de akıl ile özdeşleştirildiği, kemâlin akıl ile meydana geldiği görülmektedir.⁹⁴ Varlığın sıra düzeni içerisinde yer alan akıl, Tanrı ile buluşma sebebi olacak kadar yüksek bir mertebeye yerleştiren Kâşânî'ye göre, "Âlem bir ağaçtır, meyvesi insandır. İnsan bir ağaçtır, meyvesi nefstir. Nefs bir ağaçtır, meyvesi akıldır. Akıl bir ağaçtır, meyvesi Tanrı ile buluşmaktır."⁹⁵

Filozofa göre, kötülük de iyilik gibi bilgeliğin bir cüz'üdür. Fakat nefsi natıkada ortaya çıkan bilgelik, kötülüğü iyiliğe tebdil eder. Nitekim bilgelik;

⁹⁰ Platon, *Devlet Adamı*, çev. Behice Boran - Mehmet Karasan (İstanbul: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık, 1998), 191.

⁹¹ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 101; Mehmet Emin Şahin, "Nâsır Mekârim Şîrâzî'nin el-Ahlâk fi'l-Kur'ân Eseri Bağlamında Kur'ân'ın Ahlâk İlkelerine Dair Görüşleri, Sosyal Bilimlerde Aktüel Araştırmalar: Etkiler-Sonuçlar (5)", *Sosyal Bilimlerde Aktüel Araştırmalar: Etkiler-Sonuçlar*, ed. Yusuf Arslan (Ankara: Kalan Yayınları, 2023), 109-127.

⁹² İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, 38.

⁹³ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 101.

⁹⁴ Efdalüddin Merakî Kâşânî, "Arznâme", *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)* (Tahran: Çaphaney-i Nubehar, 1366), 197-198.

⁹⁵ Efdalüddin Merakî Kâşânî, "Câvidânnâme", *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)* (Tahran: Çaphaney-i Nubehar, 1366), 315. Kâşânî'nin akıl tasavvurunda; akıl nefis ve bedenden farklı ancak ikisinden de haberdar olan bir cevherdir. Nefs, nefis-i natika mertebesinde olduğu zaman bilfiil duruma gelmekte ve akıl sayesinde kemal derecesine (Tanrı ile buluşma derecesine) çıkmakta hakikat bilgisine de bu derecede iken ulaşmaktadır. Filozofa göre insanı insan yapan nefis-i natikadır. Efdalüddin Merakî Kâşânî, "Rahî Encamnâme", *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)* (Tahran: Çaphaney-i Nubehar, 1366), 68-69; Efdalüddin Merakî Kâşânî, "Eymeni ez Butlanı Nefs der Penahî Hired", *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)* (Tahran: Çaphaney-i Nubehar, 1366), 604-605; Ali Pur, "Nefs Şinasi Der Nizamı Felsefi Efdalüddîn Kâşânî", 43-73.

iyiliği artırıp genişletir, kötü ahlâkı güzelleştirir, donukluğu ve tembelliği giderir, sabırsızlığı istikrara dönüştürür, akıllı ve zeki olmayı sağlar, hilm ve vakarlı olmaya sebep olur. Bu haslet, hayvanî nefste cereyan eden pervasızlığı nefsi natıkaya yakışan şecaate dönüştürür. Kötü kalpliliği, kabalığı, edep ve hayâya, gevezeliği, boş ve anlaşılmaz konuşmayı anlamlı ve sarih konuşmaya, korkulardan kurtulmaya ve korkulan şeye karşı ihtiyatlı olmaya neden olur. Çünkü iyiliklerin temelinde bilgelik vardır. Olumlu ve güzel davranışlar, akıl ve bilgeliğin etkisiyle iyi diye adlandırılır.⁹⁶

Kâşânî'nin siyaset düşüncesinde, kâmil ve başarılı bir devlet adamının ahlâkî erdemlere riayet etmesinin yanı sıra yönettiği halkı da iyi tanıması gerekmektedir.⁹⁷ Dönemindeki siyasî aksaklıkları müşahede ederek yöneticilerin yetersizliklerini tespit ettiği anlaşılan filozofa göre, eksikliklerin giderilebilmesi için bir devlet yöneticisi halktan bihaber olmamalıdır. Zira halktan bihaber olmak gaflettir, gaflet ise hatalı davranışlar sergilemeye sebep olur. Filozof, hükümdarlarda olması gereken bilgeliğin ve aklı yerinde kullanmanın halkta da olması için çaba gösterilmesi gerektiğini ifade eder. Faziletli bir toplumun ortaya çıkması için mümkün mertebe halkın gerekli eğitimlerle yetiştirilmesi ve mükemmelliğe ulaşması yöneticinin öncelikli görevleri arasındadır. Onları mükemmelliğe ulaştıracak stratejileri belirlemek, toplumu gafletten kurtarmak ve bu alanda karşılaşılabilecek engelleri ortadan kaldırmak da bu sorumluluklar arasında sayılmaktadır. Bunun için de yöneticinin halkı ve halk içinde mevcut olan sınıfları iyi tanıması gerekmektedir. Her şeyden önce halk içinde iki tabakanın olduğunu bilmek gerekir. Birinci tabakayı; iyiliğe, erdeme ve dolayısıyla insanî kemâle duyarlı olanlar oluştururken, ikinci tabakayı gayri insanî davranış sergileyen, duyarsız, heva ve hevesleri peşinde koşup gaflet içinde olanlar oluşturmaktadır. Yöneticinin buradaki görevi, ikinci tabakada olanların olumsuz davranışlarını ıslah edecek bir tutum sergileyerek bu sınıfın kötü huy ve ahlâklarını iyiliğe doğru yöneltmek için çaba göstermesidir. Filozofa göre bunun yolu da iyi bir eğitim stratejisinin uygulamaya konulmasıdır. Halka gerekli ahlâkî davranış eğitimi verildikten sonra onları, toplumun ve devletin yararına olabilecek mesleklere yöneltmek, olumsuzlukları kısmen de olsa ortadan kaldıracaktır. Örneğin bireylerin, kabiliyetlerine göre mühendisliğe, muhasebe işlerine, astronomi ve tıp gibi toplum içinde muteber meslekleri öğrenmeleri için gerekli eğitimlerin verilmesi ve bu konuda teşvik edilmesi gerekir. Ancak tüm bu çabalara rağmen insanî ve ahlâkî duyarlılıklara sahip olmayan cahil bir insan sınıfının da toplumda var olduğunu ifade eden filo-

⁹⁶ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 103.

⁹⁷ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 104-105; Mehmet Emin Şahin, "Ümmet Kavramı Çerçevesinde İdeal Davetçi Modeli: Tefsîrül-Menâr Bağlamında", *Şırnak İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2023), 345-370.

zof, bu sınıfın da ikiye ayrıldığını savunur. Birinci sınıf, cahil ve duyarsız olmakla birlikte insanlara zarar vermez. İkinci sınıf ise cahillik ve duyarsızlıklarla topluma zarar verir. Günaha meyleden bu gruptaki insanlar; toplumu ifsat ederler, zevk peşinde olup aşırılık yaparlar, zânî, katil ve hırsızdırlar.⁹⁸ Filozofun bu görüşlerinde, Fârâbî'nin faziletli şehir teorisinde mevcut olan düşüncelerden etkilendiği görülmektedir. Ancak konuyu Fârâbî kadar geniş çerçevede ele almamıştır.

Hükümdar, halkın içinde mevcut olan sınıfları tanıma aşamasından sonra kendi nefsinde de sorgulayarak birtakım tedbirler almalıdır. Fakat filozof, bu tedbirlerin ne olduğunu detaylı olarak açıklamamaktadır. Hükümdarın, kendisi ile halkın içindeki insanları kıyaslaması ve ortaya çıkan sonuçtan sonra kendine çeki düzen vermesinin filozofun tasavvuruna göre tedbir sayıldığı görülmektedir. Bu yolla kâmil olmaya engel olabilecek aksaklıkların ne olduğu belirginleşir ve ona göre tedbir alınır. Filozofa göre bu tedbirlerin başında hükümdar, kendi nefsinde ıslah ettikten sonra halkın içindeki bilgelerin yardımıyla halkın olumsuz davranışlarını düzeltme yolunda adımlar atmalıdır.⁹⁹ Âlim ve bilgilerle yapılan istişare hükümdarın isabetli ve yerinde kararlar vermesine sebep olur. Özellikle devlet ve millet hakkında verilen zor ve karmaşık kararlarda bilgelerin fikirlerini beyan etmesi sonucunda ileri sürülen görüşler karşılaştırılmalı ve en münasip olanı benimsenmelidir.¹⁰⁰ Bu bağlamda bir toplumda en yüksek pozisyon olan devlet yöneticiliği makamındaki birinin; âlimlerin ve bilgelerin meclisine katılmaya, onların dostluğuna, ilme rağbet etmeye ve ilmî kitaplarla meşgul olmaya ihtiyacı vardır.¹⁰¹ Bu yolla halkın sevgi ve saygısını kazanır.¹⁰² Ancak bunun için önce kendi nefsinde var olan olumlu/olumsuz davranışları, iyi/kötü insanların doğru/hatalı davranışlarıyla kıyaslamalı ve kendini sorgulamalıdır. Örneğin kendinde var olan mizaçla, raiyeti altındakilerinin mizaçlarını, kendindeki şehvî duygularla, raiyetinin lezzetperestliğini, kendindeki tembellikle, raiyetinde boş ve işsiz gezen insanların durumunu, kendinde var olan ve şer duygular içinde sayılan hırs ile hırsızlarda olan kaçırma duygusunu kıyaslamalıdır. Kendinde olan gazap ile katillerdeki kızgınlık ile işledikleri cinayetleri, kendindeki şecaatle raiyetindekilerin pervasızlıkla yaptıkları fiilleri karşılaştırmalıdır. Bunların yanı sıra; kendinde olan ahlâkın, ilim ve kültürün, raiyetindeki ulemanın, takvalı dindarların, bilgelerin ve ahlâklı insanların davranışları ile de kıyaslaması gerekir. Filozofun tasavvuruna göre devlet yöneticisi, kendi nefsinde var olan eksiklikleri düzelttiği zaman toplumun da düzelmesi ve ıslah edilmesi daha kolay

⁹⁸ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 104-105.

⁹⁹ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 106-107.

¹⁰⁰ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, 127-128.

¹⁰¹ Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 194.

¹⁰² Gazzâlî, *Nasihâtü'l-Mülûk*, 154.

olacaktır. Hükümdarın bu kıyaslama yoluna başvurması ve halk içindeki insan sınıflarının olumlu/olumsuz yanlarını kendindeki davranışlarla karşılaştırması kendini iyi tanınmasına sebep olacağı gibi halk konusunda da fikir edinmeye yarayacaktır. Halkı tanıma adına atacağı adımları ve nasıl hareket edeceği kısmen de olsa kolaylaşacaktır.¹⁰³ Filozofun, bir yöneticinin kendisini maiyeti altındaki iyi/kötü insanlarla kıyaslaması gerektiği görüşünün de diğer siyaset görüşlerine göre özgün bir düşünce olduğu söylenebilir. Filozofun yönetici hakkındaki genel düşüncelerine bakıldığında, yönetici bu kıyaslama ile kendi konumunu daha iyi belirleyebilir ve iyi ya da kötü tarafta olduğunu tespit edebilir. Böyle bir uygulama yöneticinin yetkinliğini daha üst seviyelere taşımaya neden olabilir.

SONUÇ

Netice olarak, Kâşânî'nin siyaset düşüncesinde ideal devlet adamının hatasız, kusursuz ve tam yetkin biri olması gerektiği öne çıkmaktadır. Filozofun siyaset ile ilgili görüşlerine bakıldığında, genel anlamda siyaset kuramlarında ideal devlet adamı hakkındaki görüşlerin benzeri düşünceler çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Ancak filozofun padişah unvanıyla zikrettiği yöneticiye verdiği makamın filozofa özgü olduğu söylenebilir. Padişahın her şeyin sahibi olması, varlıkla eşdeğer tutulması, varlığında noksanlık olmayan mükemmel olması, afet ve belalara uğramaması, kendisine yokluğun arız olmaması gibi düşünceler bu özgün düşünceler arasında sayılabilir. Filozofun tasavvur ettiği yönetici profilini, Platon'un filozof kral görüşünden ve Fârâbî'nin filozof peygamber düşüncesinden daha üstün bir makamda konumlandırılmış olması kendine özgü olduğu görülmektedir. Ancak yöneticinin bu makama çıkabilmesi için her şeyden önce bilge olması gerekmektedir.

Filozofun siyaset görüşlerinde bilgelige yoğun bir şekilde vurgu yaptığı görülmektedir. Kâşânî'nin siyaset düşüncesi genel olarak değerlendirildiğinde, iyi bir devlet yöneticisinin başarılı olabilmesi için ilk önce kendi nefisini ıslah etmesi gerektiği ön plana çıkmaktadır. Bunun için de bilgelik kavramını öne süren filozofa göre, bilgelğin temelinde iyilik, güzel ahlâk, hilm, vakar ve şecaat vardır. Bir yönetici, yönettiği halkı tanımak için de bilgece hareket etmelidir. Halkın içindeki iyi/kötü sınıfları tespit etmek, buna göre bir teşhiste bulunup tedbirlere başvurmak bilgece olmalıdır. Filozofun düşüncelerine özgünlük katan bir görüşü de kötü insanların ıslah edilmeleri için bir cezadan söz etmemesidir. Filozofun, bu tür insanların huy ve ahlâklarını eğitimle dönüştürme yoluna gidilmesi gerektiği üzerinde durduğu görülmektedir.

Kâşânî'nin siyaset düşüncesinde ele aldığı devlet yönetme kurumu-

¹⁰³ Kâşânî, "Sâz ü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye", 106-107.

nun başında olan padişahın idarede başarılı olabilmesi için her konuda yetkin olması yönetme fiilinin gereğidir. Genel olarak filozofun siyaset düşüncelerine bakıldığında zaten bu makama gelen kişinin hatasız olması ve bir nevi masumiyet sıfatını taşıması gereklidir. Yönetme işinde halkın yönetici güce tamamen teslim olması gibi bir düşünceyi de öne süren Kâşânî, hükümdarda bulunması gereken özellikleri ele almadan önce yöneticinin devlet yönetme işini başarıyla yerine getirebilmesi için ona muhalefet edilmesi gerektiğini zira hükümdara muhalefet etmenin devlet işlerini sekteye uğratacağını savunur. Ancak filozofun bu düşüncelerinin ütöpik olduğu söylenebilir. Fakat filozofun düşüncelerine bütüncül bir gözlemlle bakıldığında böyle bir durumun diktatörlüğe kapı araladığı düşünülse de onun tasavvurundaki ideal devlet yöneticisi, kâmil bir kişiliğe sahip olduğu için hata yapmaktan uzaktır. Nitekim yetkinliğe ulaşmış ve kâmil bir karakterde olan devlet başkanı, devletin veya halkın aleyhinde kötü bir politika izlemekten münezzehe olduğu için filozofun ona böyle bir yetki verdiği görülmektedir.

Kâşânî'nin, devlet yöneticisinde olması gereken özellikleri ele alması mevcut yönetimde, kâmil bir devlet başkanının nasıl davranacağını, kendisinin ve halkın erdemli olabilmesi için gerekli eğitimin ve erdemlerin kazanılması gerektiğini örnekler üzerinden anlatmak istediği görülmektedir. Filozof, içinde yaşadığı toplumun yöneticilerinde tespit ettiği siyasî/ahlâkî eksiklikleri belirli bir yöneticinin ismini vermeden padişahlık kurumu üzerinden eleştirmektedir. Muhtemelen dönemdeki siyasî yönetimin şimşeklerini üzerine çekmemek için böyle bir yola başvurmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki siyasetnâme eserlerinde doğrudan isim belirtmeden böyle tavsiyelere başvurulmaktadır. Bu bağlamda filozofun, genelde tavsiyelerle dile getirdiği düşüncelerinde; yöneticinin, davranışlarının iyi veyahut kötü olduğunu idrak edebilmesi için halkın içindeki bilge ve erdemli insanlarla ya da kötü ahlâklı ve suçluların fiilleriyle kıyaslaması, dönemine göre yeni bir bakış açısı sayılabilir. Dikkatli bir okumayla bu kıyaslamaların satır aralarında ince bir eleştirinin olduğu yargısına kolaylıkla varılabilir.

Filozofun siyaset düşüncesinde, yöneticide bulunması gereken özellikleri incelerken adalet gibi devlet yönetiminde ve kâmil bir yöneticide olması gereken, devleti ayakta tutan son derece önemli bir kavramı incelemediği görülmektedir. Ayrıca filozof, devlet yöneticisinin yönetimde yardımcıları olan vüzerâ, ordu vb. önemli kurumları da incelememektedir. Sadece padişah diye adlandırdığı devlet başkanını ele alması ve bu kuruma odaklanmasıyla eksik bir siyaset düşüncesi geliştirdiği söylenebilir.

Görüldüğü gibi Kâşânî, siyaset düşüncesinin temelinde aldığı devlet başkanında olması gereken, erdem sayılan vasıfları öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda yöneticinin yönetme fiilinde başarılı olmasına sebep olan en büyük etken, bilge olması ve önce kendini sorgulaması, kendinde olan müs-

pet/menfî davranışları iyi tespit etmesidir. Bu tespitten sonra da halkın erdemli olması için çaba sarf etme düşüncesidir. Zira yöneticideki iyilikler/erdemler veya kötülükler/erdemsizlikler halkı doğrudan etkiler. Bu anlamda filozofun düşüncelerinin satır aralarında; devlet yöneticisinin zayıf karakterde, beceriksiz, cahil ve ahlâkî erdemlerden yoksun olmasının halkı da etkileyeceği ve bu olumsuzluklardan dolayı halkın da erdemsiz bir hayat yaşamasının kaçınılmaz olacağı düşüncesinin belirgin olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abbarikî, Hüseyin - Arman, Seyid. "Kitap Şinasiyi Baba Efdal Kâşânî". *Neşriye-i Mirasî Şihab* 78 (1393), 227-240.
- Abdulaziz, Veysi. "Efdalüddîn Kâşânî'nin Nefs Teorisi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2024), 533-555.
- Adaloğlu, Hasan Hüseyin. "Siyâsetnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/304-306. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Afganî, Cemaleddin - Abduh, Muhammed. *Urvetu'l-Vuska*. çev. İbrahim Aydın. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1987.
- Ali Pur, Mehdi. "Nefs Şinasi Der Nizamı Felsefî Efdalüddîn Kâşânî". *Neşriye-i Encümeni Mearifi İslamî* 1 (1383), 43-73.
- Altungök, Ahmet. "Sâsâni Kültür ve Medeniyetinin İslam Kültür ve Medeniyetine Etkileri". *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXIX/2 (2014), 445-487.
- Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi Yay., 2016.
- Arslan, Mahmut. "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler". *İstanbul University Journal of Sociology* 3/1 (2012), 231-262.
- Beyzayî, Pirtu. "Hapsiye-i Hâkim Efdalüddîn Kâşânî (Baba Efdal)". *Neşriye-i Yeğma* 43 (1330), 414-417.
- Câhız, Ebû Osman. *Saray Adabı Kitâbü't-Tâc fi Ahlakî'l-Müluk*. çev. Ali Benli. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Canatan, Kadir. *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.
- Chittick, William. "Şınağnâme-i Baba Efdaluddin Kâşânî". çev. Murteza Karayî. *Neşriye-i Kitab-i Mahi Din* 36 (1379), 57-62.
- Chittick, William C. "Knowledge is Light: Essays in Honor of Seyyed Hossein Nasr Afdal al Kashani's Philosopher-King". ed. Z Alain Moris. *Essays in Islamic Studeis, Carleton University Library, VDX Number 7941536*, 127-168.
- Chittick, William C. *The Heart Of Islamic Philosophy, The Quest For Self-Knowledge in the Teachings Of Afdal Al-Dîn Kâshhânî*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Cicero. *Devlet Üzerine*. çev. C. Cengiz Çevik. İstanbul: İthaki Yayınları, 2014.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî. *el-Giyasi İslam'da Başkanlık Sistemi*. çev. Abdullah Ünalın. İstanbul: Mevsimler Kitap Yayınları, 2016.
- Devvânî, Celâleddîn. *Ahlâk-ı Celâlî*. çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Esedyan, Meryem. "Mutalaai Tatbiki Endişehayi Siyasî Baba Efdal Kâşânî ve Şeyh Ebü'l-Hasen Amiri". *Neşriye-i Kaşan Şinasi* 7-8 (1388), 240-270.
- Esedyan, Meryem - Nurayî, İlyas. "Berresi Arae Efdalüddîn Kâşânî Derbare-i 'Nur ve Zulmet' ve Mukayese-i An Ba Didgahî Meğani Şeyhi İsrâk Sühreverdî ve Aynu'l-Kudat Hemedânî". *Neşriye-i Kaşan Şinasi* 22 (1398), 3-32.
- Fârâbî. *el-Medînetü'l-Fazıla*. çev. Ahmet Arslan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
- Fârâbî. *Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdât*. çev. Mehmet S. Aydın vd.

- İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Gazzâlî. *İhyâ'u Ulûm'id-din*. çev. Sıdkı Güllü. 4 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 1998.
- Gazzâlî. *Nasihatu'l-Müluk*. çev. Osman Şekerci. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2016.
- Ğandekabadî, Hüseyin. "Hodşinasi Be Menzilei Makulehayi Hermonetikî Der Endişehayi Baba Efdal Kâşânî". *Neşriye-i Kaşan Şinasi* 14 (1394), 3-21.
- Halkî, Ali. "Siyaseti Ahlakî Der Endişeyahayi Efdaluddîn Kâşânî". *Neşriye-i Ulumi Siyasî-Danışgahi Bakre'l-Ulum* 65 (1393), 117-153.
- İbn Miskeveyh. *Tehzîbu'l-Ahlâk*. çev. Abdulkadir Şener vd. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Kadmiyarî, Kerem Ali. "Endişehayi Hakimî, İrfanî ve Ahlakî Der Rubaiyati Efdalüddîn Muhammed Kâşânî". *Neşriye-i Kaşan Şinasi* 10 (1392), 24-55.
- Karayî, Murteza. "Baba Efdal Kâşânî". *Neşriye-i Kitab-i Mahi Din* 45-46 (1380), 96-107.
- Kâşânî, Efdalüddin Merakî. "Arznâme". *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)*. Tahran: Çaphaney-î Nubehar, 2. Basım, 1366.
- Kâşânî, Efdalüddin Merakî. "Câvidânnâme". *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)*. Tahran: Çaphaney-î Nubehar, 2. Basım, 1366.
- Kâşânî, Efdalüddin Merakî. "Eymeni ez Butlanı Nefs der Penahı Hired". *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)*. Tahran: Çaphaney-î Nubehar, 2. Basım, 1366.
- Kâşânî, Efdalüddin Merakî. "Medâricü'l-Kemâl". *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)*. Tahran: Çaphaney-î Nubehar, 1366.
- Kâşânî, Efdalüddin Merakî. "Rahî Encamnâme". *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)*. Tahran: Çaphaney-î Nubehar, 1366.
- Kâşânî, Efdalüddin Merakî. "Risâle der İlm'un-Nutk". *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)*. Tahran: Çaphaney-î Nubehar, 1366.
- Kâşânî, Efdalüddin Merakî. "Sâz ü Pîrâye-i Şâhân-ı Pür-mâye". *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)*. Tahran: Çaphaney-î Nubehar, 2. Basım, 1366.
- Kâşânî, Efdalüddin Merakî. "Takrirat ve Fusulu'l Maktea". *Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merakî-i Kâşânî (içinde)*. Tahran: Çaphaney-î Nubehar, 2. Basım, 1366.
- Kemalzâde, Tahire vd. "Berresiyi Tatbiki Nefs ve Medaric Heftgane-i Kemal An Ez Didgahi Efdalüddîn Kâşânî ve Şihabeddin Sühreverdi". *Neşriye-i Kaşan Şinasi* 20 (1397), 27-44.
- Kınalızâde. *Ahlâk-ı Alâî*. çev. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Kınalızâde. *Devlet ve Aile Ahlakı*. ed. Füsün Dikmen. Ankara: Tutku Yayınevi, 2013.
- Kirmanî, Ali Rıza. "Hakikatı İlm ve Revabıtı Zihn ve Ayn Ba Te'kit Ber Musannefâtı Efdalüddîn Kâşânî ve Risaleti Ma'rifetü'n-Nefs Muhammed Hasan İlahî". *Neşriye-i Zihn* 75 (1397), 155-172.
- Kudretü'l-İlahî, İhsan - Ferhenakî, Mehdi. "Tenazuri Âlem-i Sağir ve Âlem-i Kebir Ez Niğâh-ı Hâkim Efdalüddîn Kâşânî". *Neşriye-i Endişeyi Dinî* 40 (1390), 29-50.
- Mâverdî. *Mâverdî'ye göre, Siyaset Sanatı ve Nasihatü'l-Müluk Tercümesi*. çev. Mustafa Sarıbiyık. İstanbul: Ark Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Musevî, Seyid Hadi. "Ehemmiyeti Câvidânnâme-i Efdalüddîn Kâşânî ve Tesiri An Ber İksiru'l-Arifin Sadru'l-Müteellihin Şirazi". *Neşriye-i Peşuheşhayi Felsefî Kelamî* 41 (1388), 149-166.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. "İslâm Felsefesi Geleneğinde Farsça Felsefî Çalışmaların Önemi". çev. Mehmet Vural. *Journal of Islamic Research* 23/2 (2012), 73-78.
- Nefisî, Said. *Rubaiyati Baba Efdal Kâşânî*. Tahran: Çaphaney-î Ferdin ve Birader,

1311.

- Nikuhemmed, Ahmed. "Efdalüddîn Kâşânî". *Neşriye-i Vahid* 236 (1357), 53-56.
- Niyazi, Mehmed. *İslam Devlet Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 10. Basım, 2015.
- Nizamü'l-Mülk. *Siyasetnâme*. çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Basım, 2016.
- Pala, İskender. "Nasihatnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/409-410. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 28. Basım, 2015.
- Platon. *Devlet Adamı*. çev. Behice Boran - Mehmet Karasan. İstanbul: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık, 1998.
- Sevgi, H. Ahmet. "Efdalüddîn Kâşânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/453-455. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Şahin, Mehmet Emin. "Nâsır Mekârim Şîrâzî'nin el-Ahlâk fi'l-Kur'ân Eseri Bağlamında Kur'ân'ın Ahlâk İlkelerine Dair Görüşleri, Sosyal Bilimlerde Aktüel Araştırmalar: Etkiler-Sonuçlar (5)". *Sosyal Bilimlerde Aktüel Araştırmalar: Etkiler-Sonuçlar*. ed. Yusuf Arslan. 109-126. Ankara: Kalan Yayınları, 2023.
- Şahin, Mehmet Emin. "Ümmet Kavramı Çerçevesinde İdeal Davetçi Modeli: Tefsîrül-Menâr Bağlamında". *Şirnak İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2023), 345-370.
- Şehrayinî, Seyid Mustafa. "Caygahi Hodşinasî Der Felsefe-i Efdalüddîn Kâşânî (Baba Efdal)". *Neşriye-i Ğiredname-i Sadrâ* 67 (1391), 87-98.
- Şîrâzî, Sadi. *Nasihatü'l-Müluk*. çev. Nimet Yıldırım. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- Şîrvanî, Harun Han. *İslamda Siyasî Düşünce ve İdare*. çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1965.
- Turtûsî, Muhammed b. *Sîracu'l-Mülûk*. çev. Said Aykut. İstanbul: İnsan Yay., 2011.
- Tusî, Nasîruddîn. *Ahlâk-ı Nâsırî*. ed. Tahir Özakkaş vd. çev. Anar Gafarov - Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- Uludağ, Süleyman. "Baba". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/365-366. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Yusuf Has Hacip. *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 18. Basım, 2016.

📄 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

👤 Yazar(lar) / Author(s): Veysi Abdulaziz.

🏦 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.